

БЕЛАРУСКІЯ ЛІТАРАТУРНЫЯ АФАРЫЗМЫ СА СТРУКТУРАЙ БЯЗЗЛУЧНІКАВАГА СКАЗУ З АДНОСІНАМІ ДЭТЭРМІНАЦЫІ

В.А. Шпакоўская (г. Магілёў, Беларусь)

У гэцце разглядаюцца бяззлучнікавыя сказы са значэннем дэтэрмінацыі ў складзе беларускіх літаратурных афарызмаў. За аснову была ўзята класіфікацыя паводле семантычна-сінтаксічных адносін паміж састаўнымі часткамі. У данным артыкуле атісваецца чатыры разнавіднасці бяззлучнікавых сказаў са значэннем дэтэрмінацыі ў складзе беларускіх літаратурных афарызмаў.

Для даследавання было ўзята каля 3000 афарыстычных выслоўяў знакамітых пісьменнікаў і грамадскіх дзеячаў Беларусі [1]. З іх беларускіх літаратурных афарызмаў, якія прадстаўлены складанымі сказамі, налічваецца прыкладна 1500 адзінак (55,0%). З іх вылучаецца прыкладна 100 афарызмаў, якія сінтаксічна выражаны складаназлучаным сказам і гэта складае 13% ад агульнай колькасці прааналізаваных адзінак.

Для характарыстыкі афарызмаў, якія з'яўляюцца складаным бяззлучнікавым сказам, намі была ўзята за аснову класіфікацыя паводле семантычна-сінтаксічных адносін паміж састаўнымі часткамі.

Сярод афарызмаў, якія пабудаваны па мадэлі бяззлучнікавага сказа вылучаюцца афарызмы, пабудаваныя па мадэлі бяззлучнікавага сказа з адносінамі дэтэрмінацыі паміж прэдыкатыўнымі часткамі. Яны складаюць 4,0% ад агульнай колькасці беларускіх літаратурных афарызмаў.

Можна вылучыць чатыры асноўныя тыпы адносін дэтэрмінацыі паміж састаўнымі часткамі афарыстычных выслоўяў, пабудаваных па мадэлі бяззлучнікавага сказа: адносіны прычыны і выніку паміж прэдыкатыўнымі часткам; умоўна-выніковыя адносіны паміж прэдыкатыўнымі часткамі; адносіны мэты паміж прэдыкатыўнымі часткамі; адносіны меры і ступені паміж прэдыкатыўнымі часткамі.

Афарызмы, пабудаваныя па мадэлі бяззлучнікавага сказа з адносінамі прычыны і выніку паміж прэдыкатыўнымі часткамі, складаюць прыкладна 2,5% ад агульнай колькасці беларускіх літаратурных афарызмаў.

Для першай састаўной часткі такіх бяззлучнікавых сказаў характэрна інфарматыўная недастатковасць, незавершанасць [2, с. 318], незалежна ад таго аб чым спярша паведамляецца: аб прычыне ці аб яе выніку. У залежнасці ад паслядоўнасці фармулявання прычыны і яе выніку вылучаюцца наступныя суадносіны паміж прэдыкатыўнымі часткамі тых афарызмаў, якія з'яўляюцца бяззлучнікавымі сказамі:

а) першая частка змяшчае ўказанне на прычыну, а другая – на вынік гэтай прычыны (1,5%), напр.: *Няма сыноў – няма падмогі... (Я. Колас); Быць чалавекам – цяжкае прызвание, /не ўсім, не кожнаму ўтрымаць яго (Т. Бондар); За любоў не судзі людзей, / Не саромецца ёй – нікога! (В. Акалава);*

б) першая частка ўказвае на вынік таго, пра што гаворыцца ў другой (1,0%), напр.: *Зняможаным не кажучь слоў прыгожых, / Ад гучных слоў не прыбывае сіл... (А. Бачыла); Раднёю і мовай не грэбуй, / Ты – колас сярод каласоў... (С. Законнікаў).*

Афарызмы, пабудаваныя па мадэлі бяззлучнікавага сказа з умоўна-выніковымі адносінамі паміж прэдыкатыўнымі часткамі, складаюць прыкладна 1,0% ад агульнай колькасці беларускіх літаратурных афарызмаў.

У такіх бяззлучнікавых сказах адна іх састаўная частка ўказвае на умову, неабходную для існавання з’явы ці ажыццяўлення дзеяння, аб якіх паведамляецца ў другой частцы [2, с. 316], напр.: *Скажаш слова не такое – / Быць бядзе (Я. Колас); ... Гадуюцца дзеці ў любові – ратуецца вечнасць (Л. Рублеўская); Ад сябе хто зможа адвыкнуць, / Можна й будзе патрэбны сабе... (Р. Барадулін).*

Афарыстычныя выслоўі, якія з’яўляюцца бяззлучнікавымі сказами з умоўна-выніковымі адносінамі паміж іх састаўнымі часткамі, вызначаюцца адметнай сінтаксічнай пабудовай. Іх прэдыкатыўныя часткі з’яўляюцца пераважна аднасастаўнымі сказами, напр.: *Дабро зрабіў – не гоікай пеўнем (П. Броўка); Боіся спазніцца са словам харошым: / Тонка прадзецца жыццёвая ніць (Н. Мацяш); Здрадзіў мове – здрадзіў продкам, / Будзеш век ваўком хадзіць (К. Турко).*

І значна радзей – двухсастаўнымі (у тым ліку і няпоўнымі) сказами, напр.: *Ад сябе хто зможа адвыкнуць, / Можна й будзе патрэбны (Р. Барадулін); Гадуюцца дзеці ў любові – ратуецца вечнасць (Л. Рублеўская); Намарозіць радня па крыві – / Адагрэе радня па долі (Н. Мацяш).*

Афарызмы, пабудаваныя па мадэлі бяззлучнікавага сказа з адносінамі мэты паміж прэдыкатыўнымі часткамі, складаюць толькі 0,3% ад агульнай колькасці беларускіх літаратурных афарызмаў.

Такія бяззлучнікавыя сказы адрозніваюцца строгай паслядоўнасцю і вызначанымі ролямі прэдыкатыўных частак: асноўная роля ў выражэнні адносінаў мэты належыць выказніку першай часткі, які выражаецца толькі дзеяслоўнай формай і разам з залежнымі ад яго словамі паясняецца зместам усёй другой часткі, што заўсёды ўказвае на мэту дзеяння, напр.: *Няхай жыўе няведанне – яно, / адно яно не ўмее памыляцца (А. Разанаў); Прасіць у маці рады не з рукі, / Занадта час мы разумеем розна (З. Дудзюк).*

Афарызмы, пабудаваныя па мадэлі бяззлучнікавага сказа з адносінамі меры і ступені паміж прэдыкатыўнымі часткамі, складаюць усяго 0,2% ад агульнай колькасці беларускіх літаратурных афарызмаў.

Для такіх афарыстычных выказванняў таксама характэрна строгая паслядоўнасць і вызначанасць роляў састаўных частак: другая частка заўсёды вызначае меру або ступень праяўлення таго, аб чым гаворыцца ў першай, напр.: *Зямля, брат, сілы многа мае – / Такія вежы выганяе! (Я. Колас); Праўда возьме верх нязводна: / Такі ўжо сонца вечны ход (Я. Купала).*

Афарызмы, якія з'яўляюцца складанымі бяззлучнікавымі сказамі, складаюць прыкладна адну дзясятую частку ад агульнай колькасці прааналізаваных адзінак. Аднолькава па частотнасці сярод іх сустракаюцца сказы за значэннем паяснення, дэтэрмінацыі і супастаўляльна-супрацьпастаўляльнымі значэннямі (па 4%). Гэта абумоўлена тым, што такія сказы маюць рознафункцыянальныя часткі, якія з'яўляюцца закрытымі структурамі. Менавіта такая структура надае афарызму лаканічны і абагульнены характар.

Літаратура

1. Шпакоўская, В.А. Сінтаксічная структура беларускіх літаратурных афарызмаў (просты сказ) / В.А. Шпакоўская // *Веснік МДПУ імя І.П. Шамякіна*, 2011. – № 1(30). – С. 111–116.
2. *Беларуская граматыка* : у 2 ч. / АН БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа. – Мінск : Навука і тэхніка, 1986. – Ч. 2 : Сінтаксіс / рэд.: М.В. Бірыла, П.П. Шуба. – 328 с.